

**TABIIY GEOGRAFIK RAYONLASHTIRISH MOHIYATI, METODLARI VA
TAKSONOMIK BIRLIKLAR.**

¹Soataliyeva Madina Adhamjon qizi, ²Sarikulov Mirkomil Olimovich

¹Andijon davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi, ²Tabiiy fanlar kafedrasida
o'qituvchisi. Andijon shahar Do'stlik ko'chasi 4 uy

madinasoataliyeva@gmail.com, sarikulovmirkomil@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy geografik rayonlashtirish mohiyati, metodlari va taksonomik birliklar haqida so'z boradi. Bundan tashqari tabiiy geografik rayonlashtirishda aniqlangan tabiiy hududiy komplekslarni ma'lum bir tartib bilan xaritada aks ettirish va tavsiflab berishda taksonomik birliklar sxemasidan foydalanilishi misollar bilan batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tabiiy geografik rayonlashtirish, komplekslilik prinsipi, genetik birlilik, bir xillilik, hududiy umumiylik prinsiplari va bosh omil metodi tabiiy hududiy komplekslar, azonal omillar, zonal omillar.

Abstract: This article will talk about the essence, methods and taxonomic units of natural geographic zoning. In addition, the use of a scheme of taxonomic units in the mapping and description of natural territorial complexes identified in natural geographical zoning with a certain order is analyzed in detail, with examples.

Key words: natural geographic zoning, the principle of complexity, genetic uniformity, uniformity, principles of territorial generality, and head factor method natural territorial complexes, azonal factors, zonal factors.

Asosiy qism: Tabiiy geografik rayonlashtirish — yer yuzasining ichki birligi va tabiatining o'ziga xos xususiyatiga ega hududiy bo'linmalari sistemasi tabiiy geografik rayonlashtirish — tabiiy geografiyaning sintez shakllaridan biri, ya'ni o'ziga xos ilmiy tadqiq qilish jarayonidir. Tabiiy geografik rayonlashtirishning ob'yekti — turli taksonomik qiymatga ega bo'lgan tabiiy hududiy komplekslar. Vazifasi esa, shu komplekslarni aniklash, xaritaga tushirish va ma'lum tartib bilan tavsiflab berishdan iborat. Tabiiy geografik rayonlashtirish

orqali geografik qobiqning tabiiy hududiy komplekslarga tabaqalanish sabablari, ularning bir butunligi, chegaralari, strukturasi va ularda kechadigan tabiiy geografik jarayonlar aniklanadi. Rayonlashtirish tabiiy muhitning barcha yoki deyarli barcha komponentlarini kamrab oluvchi belgilar majmui qamda relyef, iqlim, tuproq va shu kabi aniq bir xususiy belgilari bo'yicha amalga oshiriladi. Har bir regionga **zonal** (yer yuzasiga tushadigan quyosh radiatsiyasining kenglik bo'ylab tarqalishi bilan belgilanadigan) va **azonal** (Yer po'stining gipsometrik o'rni, uning tarkibi va harakati, dengiz va quruqliklarning nisbati) omillar ta'sir etadi. Tabiiy geografik rayonlashtirish nazariy asosini hududiy tabiiy geografik differentsiatsiya qonuniyati tashkil etadi. Zonal belgilarga ko'ra tabiiy geografik mintaqalar, tabiiy geografik zonalar va tabiiy geografik kichik zonalar, azonal belgilarga kura tabiiy geografik o'lkalar va tabiiy geografik oblastlar ajratiladi. Raionlashtirishning so'nggi bosqichi — tabiiy geografik rayon bo'lib, u har ikki — zonal va azonal sharoitlarga moye bo'lishi kerak.

Tabiiy geografik rayonlashtirishda ma'lum prinsip va metodlar (komplekslilik prinsipi, genetik birlilik, bir xillilik, hududiy umumiylik prinsiplari va bosh omil metodi) landshaft tipologik xaritani tahlil qilib hududiy komplekslarni aniklash metodika amal qilinadi. Tabiiy geografik rayonlashtirishda aniqlangan tabiiy hududiy komplekslarni ma'lum bir tartib bilan xaritada aks ettirish va tavsiflab berishda taksonomik birliklar sxemasidan foydalaniladi. Masalan: O'rta Osiyo tabiiy geografik o'lkasini rayonlashtirishda quyidagi sxema qabul qilingan: o'lka — provinsiya — kichik provinsiya — okrug — rayon. Tabiiy geografik rayonlashtirish masshtabiga ko'ra 3 xil bo'ladi: mayda masshtabli (o'lka, zona, provinsiya kabi taksonomik birliklarni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan va masshtabi 1:1000 000 dan mayda bo'lgan rayonlashtirishlar), o'rta masshtabli (kichik provinsiya, okrug va rayon birliklari, masshtabi 1:1000 000 dan 1:100000 gacha) va yirik masshtabli rayonlashtirishlar (1:100000 va undan yirik masshtabli bo'lib, ko'proq kichik hududlarni tadqiq qilishda qo'llanadi va bevosita dala sharoitida to'plangan ma'lumotlarga asoslanadi).

Tabiiy geografik rayonlashtirish mohiyati— yer yuzasining ichki birligi va tabiatining o‘ziga xos xususiyatiga ega hududiy bo‘linmalari sistemasi. Tabiiy geografik rayonlashtirish — tabiiy geografiyaning sintez shakllaridan biri, ya’ni o‘ziga xos ilmiy tadqiq qilish jarayonidir. Tabiiy geografik rayonlashtirishning ob’yekti — turli taksonomik qiymatga ega bo‘lgan tabiiy hududiy komplekslar. Vazifasi esa, shu komplekslarni aniqlash, xaritaga tushirish va ma’lum tartib bilan tavsiflab berishdan iborat. Tabiiy geografik rayonlashtirish orqali geografik qobiqning tabiiy-hududiy komplekslarga tabaqalanish sabablari, ularning bir butunligi, chegaralari, strukturasi va ularda kechadigan tabiiy geografik jarayonlar aniqlanadi. Rayonlashtirish tabiiy muhitning barcha yoki deyarli barcha komponentlarini kamrab oluvchi belgilar majmui qamda relef, iqlim, tuproq va shu kabi aniq bir xususiy belgilari bo‘yicha amalga oshiriladi. Har bir regionga **zonal** (yer yuzasiga tushadigan quyosh radiatsiyasining kenglik bo‘ylab tarqalishi bilan belgilanadigan) va **azonal** (yer po‘stining gipsometrik o‘rni, uning tarkibi va harakati, dengiz va quruqliklarning nisbati) omillar ta’sir etadi. Tabiiy geografik rayonlashtirishning nazariy asosini hududiy tabiiy geografik differentsiatsiya qonuniyati tashkil etadi. Zonal belgilarga ko‘ra tabiiy geografik mintaqalar, tabiiy geografik zonalar va tabiiy geografik kichik zonalar, azonal belgilarga kura tabiiy geografik o‘lkalar va tabiiy geografik oblastlar ajratiladi. Rayonlashtirishning so‘nggi bosqichi — tabiiy geografik rayon bo‘lib, u har ikki — zonal va azonal sharoitlarga mos bo‘lishi kerak. Tabiiy geografik rayonlashtirishda ma’lum printsip va metodlar (komplekslilik prinsipi, genetik birlilik, bir xillilik, hududiy umumiylik printsiplari va bosh omil metodi, landshaft tipologik xaritani tahlil qilib hududiy komplekslarni aniklash metodika amal qilinadi. Tabiiy geografik rayonlashtirishda aniqlangan tabiiy hududiy komplekslarni ma’lum bir tartib bilan xaritada aks ettirish va tavsiflab berishda taksonomik birliklar sxemasidan foydalaniladi. Masalan, O‘rta Osiyo tabiiy geografik o‘lkasini rayonlashtirishda quyidagi sxema qabul qilingan: o‘lka — provintsiya — kichik provintsiya — okrug — rayon. Tabiiy geografik rayonlashtirish masshtabiga ko‘ra 3 xil bo‘ladi: mayda masshtabli (o‘lka, zona, provintsiya kabi taksonomik birliklarni aniklash

bilan bog'liq bo'lgan va masshtabi 1:1000 000 dan mayda bo'lgan rayonlashtirishlar), o'rta masshtabi (kichik provintsiya, okrug va rayon birliklari, masshtabi 1:1000 000 dan 1:100000 gacha) va yirik masshtabi rayonlashtirishlar (1:100000 va undan yirik masshtabi bo'lib, ko'proq kichik hududlarni tadqiq qilishda qo'llaniladi va bevosita dala sharoitida to'plangan ma'lumotlarga asoslanadi).

Xulosa: Xulosa qilib aytganda tabiiy geografik rayonlashtirish mohiyati katta. Chunki tabiiy geografik rayonlashtirish yer yuzasining ichki birligi va tabiatining o'ziga xos xususiyatiga ega hududiy bo'linmalari sistemasi hisoblanadi. Rayonlashtirish tabiiy muhitning barcha yoki deyarli barcha komponentlarini kamrab oluvchi belgilar majmui qamda relyef, iqlim, tuproq va shu kabi aniq bir xususiy belgilari bo'yicha amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. [O'zbekiston milliy ensiklopediyasi](#) (2000-2005)
2. Alibekov L.A., Nishonov S.A. „Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish“ T. 1982.
3. KARIMJON BOYMIRZAEV
„O'RTA OSIYO TABIIY GEOGRAFIYASI“
4. Umarov M.U. „O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi“
Samarqand, SamDU nashri. 1981.
5. Mavlonov G., Sulstonxo'jaev A , Ibrohimov R. Zilzilani oldindan aytib bo'ladimi? «Fan» nashri. T.1979